

1 ÚVOD

Pohledy do vzdálené minulosti se podobají pohledům do dálav. Když se zadíváme do dálky, zdá se nám najednou jediným tahem, a velmi souvislým tahem, modravé barvy. Když se přiblížíme, spatříme teprve jednotlivé hřebeny hor, všelijaké srázy a propasti, a nakonec i stromy, keře a skaliska všech možných barevných odstínů. S minulým časem je tomu také tak.

Bohdan Chudoba¹

Zadíváme-li se skutečně do dálky a budeme-li zrak koncentrovat dostupnou optikou, všimneme si postupně se vynořujících zvláštností georeliéfu. Tam pohoří, tu údolí, les a říčka. Tyto prostory zcela zjevně nejsou bez života. Při bližším pohledu spatříme biotopy se společenstvím rostlin, hub a živočichů – i osazenstvem lidským. Se společenstvím, které by nebylo nijak ovlivněno člověkem, se dnes lze setkat již stěží. Člověk, ten ‚podivný živočich‘, náleží k živé přírodě. Je závislý na prostředí, zpočátku ‚žije v něm a z něho‘.² Není jen pasivním účastníkem. Do biotopů zcela přirozeně zasahuje, ovlivňuje je a přetváří. Tím utváří identitu místa, ale také identitu vlastní. Člověk z prostředí vytváří krajinné prostředí.³ Zároveň své okolí poznává, skutečnosti kolem sebe třídí, vybírá to podstatné, abstrahuje a zobecňuje, vnímá podobnost, posuzuje věci navzájem a řadí je do téže třídy. Na základě zkušenosti objektům, jevům a vztahům okolo sebe přisuzuje názvy a jména.⁴

1 Chudoba 2018, s. 11.

2 Sokol 2016, s. 26.

3 Lapka 2008, s. 19–20.

4 Sokol 2016, s. 83.

Nejprve objekty nazývá obecnými jmény, apelativy.⁵ Duby, buky, tisy. Dnes spíše smrky, smrkové monokultury. Pohybuje se ve společnosti a dostává se do komunikačních situací, v nichž se občas vyskytne potřeba „s (...) objektem manipulovat jako s jednotlivinou“.⁶ Z objektu apelativního, přisoudíme-li mu vlastní jméno, se pak stává propriální objekt, objekt nazvaný vlastním jménem. Zde rostou topoly a co je za nimi? Za topoly? Zátopolí?⁷

Hlavním cílem této knihy je shromáždit česká, moravská a slezská oikonyma, jejichž etymony jsou názvy stromů, keřů a polokeřů. K vlastním jménům tak v této práci přistupuji „objektově“ (podkapitola 2.4), všímám si kupř. etymonů buk-, bor- a obce, jejichž jména jsou odvozena z těchto etymonů, lokalizuji. Protože se domnívám, že by tato práce mohla být přímou i nelingvistickým disciplínám,⁸ nedělím striktně nalezená toponyma na deapelativa a depropria (kritéria vymezuji v podkapitole 4.1). Na skutečnost, že se podle výkladů může jednat rovněž o deproprium, upozorňuji v příslušných heslech. Zohledňuji charakteristiku jednotlivých dřevin a možný areál jejich rozšíření. Pokud vím, tímto způsobem nebyla česká, moravská a slezská oikonymie dosud zpracována.⁹ Ukazuje se však, že soupis a analýza toponym odvozených od názvů dřevin a lokalizace objektů, které byly takto pojmenovány, mohou snad být alespoň malou měrou nápomocny při studiu biodiverzity.¹⁰ Výskyt dřevin může v krajině sloužit jako relativně stabilní orientační prvek. Stromy i keře, zejména ty ojedinele stojící, totiž upoutaly pozornost a bylo možné podle nich přesně lokalizovat potřebnou polohu, určit směr, orientovat se v prostoru.

Souvislosti názvů jednotlivých obcí, které nesly jméno motivované přírodním porostem, s výskytem těchto porostů byly občas dezinterpretovány a ovlivnily tak

5 Šrámek 1999, s. 13.

6 Šrámek 1999, s. 13.

7 Slovo tvorbou: PJ Zátopolí (Břeclavsko, katastr Poštorná) je předložkovým názvem. Vzniklo derivací ze základu topol přidáním prefixu za-/zá- (označení místa) a sufixu -í (vytvoření kolektiva, jako i doubí < dúbie, javoří < javořie, ESSČ, GbSlov). Takto utvořeno by evokovalo význam „místo za topoly, topolím“. Literární kontext: Všimnout si lze rozdílu mezi slovo tvorně pojatou onomastikou a literární onomastikou (resp. též záměrem autora). Slovo „zátopolí“ v literárním kontextu bývá považováno za Skácelův neologismus (Cosentinová 2001, s. 677), za příklad hapax legomena (Hladká, Novotná, Karlíková 2017). Skácel jej využívá v básni Podzim za městem, sb. *Hodina mezi psem a vlkem* (Skácel 1962, s. 9–10). Autor sám vysvětluje: „A co je zátopolí? Mohl bych vulgárně odpovědět: přece to, co je za topoly. Ale to by nebylo pravda.“ (Skácel 2010, s. 289)

8 Snad historii, geologii, ekologii, lesnictví (kupř. Hnatiuk, Mohytych, Sulowska 2020).

9 Např. Lesnický a myslivecký atlas uvádí v tehdejší ČSSR přes 3700 pomístních jmen motivovaných názvy dřevin (Šmilauer 1966, s. 129).

10 Lokalizace toponym a průzkum jednotlivých lokalit byly využity v projektu SP/2d4/31/07 IFER s názvem Rozšíření tisu červeného v České republice se zřetelem na jeho ekologickou amplitudu, vyhodnocení rizikových faktorů a zpracování komplexního návrhu opatření pro záchranu tohoto silně ohroženého druhu (Zatloukal, Roubíková 2007).

úvahy o prehistorickém rozšíření lesů (např. Wimmer a Friedrich).¹¹ Pokud bychom měli usuzovat takto, pak by i české země byly v době osidlování (a pojmenovávání osad) plně březových, lipových, bukových, olšových a dubových lesů.¹²

V prostoru se ale orientujeme spíše podle nějakého výrazného prvku, který se odlišuje od prvků okolních, od zbytku okolí, a tím poskytuje možnost lokalitu upřesnit, specifikovat.¹³

Šmilauer¹⁴ vysvětluje:

Jméno se dávalo po výrazném, odlišném znaku, nikoli podle znaku obecného. V rozlehlých lesích bukových není jméno Buková ničím charakteristickým, protože „bukové“ jsou všechny hory a všechny vesnice. – Ale když prostředí jehličnatých lesů se objeví ostrůvek bukový, pak se podle tohoto odlišujícího znaku pojmenuje.

Je potřeba se vymezit vůči názoru, že vlastní jména míst, která jsou motivována názvy rostlin a živočichů, bezprostředně odkazují k lokalitám těchto rostlin a živočichů v minulosti.¹⁵ Oikonyma nelze považovat za jednoznačné indikátory dřívější přítomnosti určitých druhů (zvláště dřevin), tento výzkum přenechme paleontologii, v případě rostlin geobotanice.¹⁶

Přesto však lze na základě lokalizace obcí s místními jmény motivovanými názvy rostlin (ale i živočichů) sledovat určité změny přírodního prostředí.¹⁷

V této práci jsem se pokusila sjednotit excerpaný materiál tematicky a rozpracovat jej s ohledem na původní význam etymonu a na souvislost s územním rozšířením slovanských apelativ označujících stromy, keře a polokeře. Kritéria výběru (podkapitola 4.1) jsem zvolila záměrně širěji. Zařazují také oikonyma předložková, oikonyma vytvořená z anoikonym a jiných oikonym, byla-li ta motivována názvem dřeviny (např. jednalo-li se původně o hydronymum či oronymum nebo došlo-li

11 Šmilauer 1966, s. 129.

12 Na totéž upozorňuje např. Mc Loughlin: v Irsku existuje až 13 000 toponym, která se týkají stromů, lesů a jejich užívání, nesvědčí to ale o původním neprostupném pralese: „*Today, if a forest was to spring up everywhere there is a tree-associated name in a townland, the country would once more be clothed with an almost uninterrupted succession of forests.*“ (Mc Loughlin 2016, s. 239)

13 Štěpán (2004, s. 60–61) obdobně vysvětluje absenci označení hnědé barvy v toponymii Čech (zvláště u názvů polí). Jednak je označení pro hnědou barvu ve slovanských jazycích až z pozdější doby, jednak ‚hnědost‘ není tím nápadným rysem, který by umožnil, slovy Šrámka (1999, s. 13), „s (...) objektem manipulovat jako s jednotlivinou“.

14 Šmilauer 1966, s. 130.

15 Tattoni 2019, s. 1–16.

16 Dvořák, Růžička 1966, s. 707–708.

17 Např. Šmilauer uvádí v české oikonymii vcelku vysoké zastoupení jmen motivovaných tisem (uvádí 24 dokladů). Dnes se tis vyskytuje v českých zemích vzácně a patří mezi ohrožené druhy. Více v kapitole 5.28 Tis.

k rozdělení vsi, a vznikla tak deminutivní podoba jména), rovněž zařazuji oikonyma vzniklá ze jmen obyvatelských. Uvádím i německá jména obcí (příp. původní německá jména obcí), která mohla být motivována dřevinným porostem. V některých případech upozorňuji na zajímavé hláskové změny či nářeční podoby jmen. Okrajově se věnuji též jménům módním, ‚otrockým‘ překladům jmen a lidové etymologii.¹⁸

V souvislosti s již řečeným je nyní na místě vysvětlit název práce samotné:

Jméno Olší vzniklo z kolektiva *ольш-ыje > olšie, s významem ‚místo porostlé olšemi‘. Tento typ jmen je v toponymii častý (Bzí, Boří, Bučí, Doubí, Habří, Jedlí, Smrčí, Vrbí), dnes je však formant -í pro kolektiva zcela neproduktivní;¹⁹ lokalizací obcí s těmito jmény lze snad skutečně upozornit na dřívější výskyt porostu;

jméno Nusperg vzniklo transonymizací z oronyma *Nußberg s významem ‚ořechová hora‘, tedy hora porostlá ořechovými stromy; naznačuji tak, že v práci uvádím i místní jména vzniklá tímto způsobem (depropria, např. Haselberg) a jména německá či původně německá;

jméno Růžodol je ‚otrockým‘ překladem německého názvu Rosenthal, které lze sice apelativně vykládat jako ‚údolí (šípkových) růží‘, ale právě tímto jménem bývalo místo označováno na základě erbovního znamení majitele, nebo se jednalo o jméno módní, ozdobné či jméno reklamní.²⁰

Odborná veřejnost nechť mi, prosím, promine, že výklad pojmám obecněji. Šířeji jsou stanovena kritéria pro excerpci místních jmen, obecněji hovořím o jednotlivých dřevinách, jejich stanovištích a rozšíření. Jsem si vědoma toho, že tak mohlo dojít ke zkreslení. Přesto věřím, že najde-li alespoň jeden čtenář z širší veřejnosti v této publikaci užitek či potěšení, splnil text svůj účel.

Tato monografie vznikla na základě disertační práce, která byla sepisována v rámci mého doktorského studia na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Chtěla bych na tomto místě poděkovat především svému školiteli, prof. RNDr. Václavu Blažkovi, CSc., svému učiteli a kolegovi, doc. PhDr. Vladimíru Koblížkovi, Ph.D., a oběma recenzentům, prof. Mgr. Jaromíru Krškovi, Ph.D., a doc. PhDr. PaedDr. Zbyňku Holubovi, Ph.D. Bez jejich rad a podpory by práce vznikala o mnoho déle.

Děkuji rovněž Mgr. Martinu Krátoškovi za důkladnou a pečlivou jazykovou korekturu.

V neposlední řadě velmi děkuji své rodině.

18 V jednotlivých heslech vysvětluji podrobněji.

19 Šlosar 1984, s. 97.

20 Více v kapitole 5.25 Růže.